

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

*«Զարոգչության նպատակն այն է,
որ սրիայի մարդկանց մի հարվածին
մոռանալ, որ մյուս հարվածը մարդ է»:
Օլդոս Հաքսլի*

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի «Ցեղասպանագիտական հանդեսի» սույն՝ հատուկ համարը նվիրվում է հայատյացություն երևույթի տարբեր դրսևորումներին: Հեղինակների հոդվածները տպագրության են հանձնվել հանդեսին իբրև արդյունք 2024 թ. մայիսի 30-31-ը ՀՅԺԻ-ում անցկացված, ՀՀ ԿԳՄՄՆ բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի 22YR-6A033 «Թուրք-ադրբեջանական հայատյացության ակունքները, արդի վիճակը, միտումները (միջգիտակարգային մոտեցումներ)» գիտական թեմայի շրջանակներում կազմակերպված «Թուրք-ադրբեջանական հայատյացության շուրջ. միջգիտակարգային մոտեցումներ» խորագիրը կրող գիտաժողովի¹: Գիտաժողովին մասնակցել են հետազոտողներ ՀՅԺԻ-ից, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտից, Մատենադարանից, Հայ-ռուսական (սլավոնական) համալսարանի արևելագիտության ինստիտուտից և Վերլուծական հոգեբանության հայկական ասոցիացիայից: Երկու օրվա ընթացքում ներկայացվել է 19 զեկույց: Դաշտային աշխատանքների ընթացքում բանավոր պատմությունների հավաքագրմանը, արխիվային նյութերի ձեռքբերմանն ուղղված գիտական գործունեությունից ու միջազգային ինդեքսավորված ամսագրերում հոդվածների տպագրումից զատ՝ ծրագրի կարևոր արդյունքներից է սույն համարի լույսընծայումը:

Հայատյացության երկու՝ թուրքական և ադրբեջանական բաղադրիչների փոխկապակցվածության, դրանց բնորոշիչների ու տարբերությունների մասին միջգիտակարգային համալիր ուսումնասիրությունները սակավաթիվ են: Թուրքական և ադրբեջանական հայատյացության հարցն առանձին-առանձին քննարկվել է բազմիցս տարբեր հեղինակների կողմից հիմնականում պատմաքաղաքական և իրավագիտական լույսի ներքո: Այս ամենի կողքին հստակ կերպով հայատյացության ուսումնասիրության հարցում տարրորշվում է միջգիտակարգային մեթոդաբանության կիրառման պակասը: Երևույթի բովանդակային բաղկացուցիչները խորությամբ և հնարավորինս մանրամասնորեն պատկերացնելու համար անհրաժեշտ է հասկանալ դրա ոչ միայն վերից վար, այն է՝ քաղաքական կողմերը, այլև վարից վեր՝ հասարակական, մարդաբանական, մշակութային, կրոնական ու սոցիալ-հոգեբանական գործընթացները, ինքնաբերական դրսևորումները:

Առհասարակ ռասիզմի, խտրականության, այլատյացության մասին ուսումնասիրությունները բազմաթանակ են: Հայատյացության տարբեր դրսևորումների ու բա-

1 Գիտաժողովի ծրագիրը տե՛ս հետևյալ հղմամբ՝ <https://genocide-museum.am/arm/pdf/30-31.05.24.pdf>, դիտվել է՝ 12.02.2025, գիտաժողովի հայտարարությունը՝ հետևյալ հղմամբ՝ <https://genocide-museum.am/arm/27.05.24.php>, դիտվել է՝ 12.02.2025: Տե՛ս նաև «ՀՅԺԻ-ում տեղի ունեցավ «Թուրք-ադրբեջանական հայատյացության շուրջ. միջգիտակարգային մոտեցումներ» խորագրով գիտաժողովը», <https://genocide-museum.am/arm/31.05.24.php>, դիտվել է՝ 12.02.2025:

դադրիչների վերաբերյալ ուսումնասիրությունները ևս մեծաթիվ են, սակայն բուն երևույթին նվիրված ուսումնասիրություններն առավել մեծ ուշադրության արժանացվելու հրամայականն ունեն: Հանրապետական Թուրքիայի հայատյաց քաղաքականությանն է նվիրված պ. գ. թ. Հրանուշ Խառատյանի ծավալուն հետազոտությունը²: Այստեղ հեղինակը մինչև 20-րդ դարի 80-ական թվականները Թուրքիայում, հատկապես Արևմտյան Հայաստանում, Կիլիկիայում մնացած հայության շրջանում հավաքված բանավոր պատմությունների միջոցով վեր է հանում թուրքական էթնիկ ճարտարապետությունը՝ ցույց տալով, որ հայերի հանդեպ ատելությունը թուրքական ինքնության կայացման խթանն էր: Ադրբեջանական հայատյացությանն է նվիրված Արմինե Ադիբեկյանի ու ք. գ. թ. Անժելա Էլիբեգովայի ռուսերեն (2013 թ.) և անգլերեն (2015 թ.) հրատարակված գիրքը³: Գրքում մանրամասնորեն ներկայացված են հատկապես մինչև 2013/2015 թթ. ադրբեջանական հասարակությունում հայերի կամ հայկական ծագում ունեցող անհատների նկատմամբ վերաբերմունքը, կարծրատիպերը, հայատյացության սերմանումն ու տարածումն Ադրբեջանում պետական պաշտոնյաների ելույթների և ԶԼՄ-ների միջոցով, հայի կերպարի ապամարդկայնացումը, հայատյացության «փառաբանումը» Ռամիլ Սաֆարովի հերոսացմամբ, Ադրբեջանում հայկական պատմական և մշակութային ժառանգության ոչնչացման դեպքերը, հայատյացության դրսևորումներն ադրբեջանական դասագրքերում, ինչպես նաև գրական ու գեղարվեստական գրականության մեջ:

Ն. Պողոսյանի, Վ. Գեղամյանի, Մ. Մելքոնյանի, Ա. Պետունցի համահեղինակած գրքում (2022 թ.) հիմնական շեշտը դրված է Թուրքիայում և Ադրբեջանում պետական գաղափարախոսության ու պաշտոնական հռետորաբանության կարգավիճակ ունեցող «ատելության խոսքի» ուսումնասիրության վրա⁴: Իրականացվել է թուրքական էլեկտրոնային ԶԼՄ-ներում Հայաստանի և հայերի նկատմամբ «ատելության խոսքի» առանձին, համակողմանի ուսումնասիրություն, որի միջոց են հանդիսացել ինչպես տեքստային, այնպես էլ տեսապատկերային նյութերը:

Հայատյացությունը քննել է նաև արևելագետ Նաիրա Սահակյանն իր անգլալեզու հոդվածում՝ անդրադառնալով վերջին տարիներին Ադրբեջանի պետական և պաշտոնական խոսույթում հայերի ապամարդացմանը⁵:

2 Տե՛ս Հրանուշ Խառատյան, *Հայաբնակությունը որպես թուրքական ինքնության կառուցման գործոն: Գաղափարախոսությունը Թուրքիայի Հանրապետությունում 20րդ դարի միջնադարում* (Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2018):

3 Տե՛ս Арmine Адибе́кян, Анжела Элибе́гова, *Армянофобия в Азербайджане* (Ереван: «Центр общественных связей и информации» при Аппарате президента Армении, 2013), Armine Adibekyan, Anjela Elibegova, *Armenophobia in Azerbaijan* (Yerevan: “Information and Public Relations Center” of the Administration of the President of the Republic of Armenia, 2015):

4 Տե՛ս Նաիրա Պողոսյան, Վարուժան Գեղամյան, Մարիամ Մելքոնյան, Արեն Պետունց, «Արևելության խոսքի» դասական թիրախները. Հայերն ու Հայաստանը թուրքական և ադրբեջանական մեդիա դաշկում 2019-2021 թվականներին (Երևան, ԵԳՀ հրատ., 2022):

5 Տե՛ս Naira Sahakyan, “The Rhetorical Face of Enmity: The Nagorno-Karabakh Conflict and the Dehumanization of Armenians in the Speeches of Ilham Aliyev,” *Southeast European and Black Sea Studies* 23, no. 4 (2023): 863-882:

Հիշենք նաև տարբեր տարիների ՀՀ ՄԻՊ զեկույցները, իրավապաշտպան և գիտակրթական մի շարք կազմակերպությունների հրապարակած զեկույցները⁶, որոնցում տեղ գտած ձևակերպումները, հակիրճ անդրադարձները Թուրքիայի դերին առանձնակի կարևորություն են ներկայացնում:

Փաստորեն, գիտակարգային բազմազանությունն ակնհայտորեն սակավադեպ է, և հայատյացություն երևույթն իր ամենատարբեր հայեցակետերով խորապես ուսումնասիրված չի կարելի համարել երկու կորելատիվ՝ թուրքական և ադրբեջանական մշակույթների, դրանց փոխներգործության (թուրքական հայատյացության ազդեցությունն ադրբեջանականի վրա և հակառակը) ֆենոմենների, ինչպես և Հայոց ցեղասպանության՝ որպես հայատյացություն «գրգռող» երևույթի և փաստի համատեքստում:

«Ցեղասպանագիտական հանդեսի» սույն՝ հատուկ համարը գիտակարգային բազմազանություն է ապահովում. ուսումնասիրությունները ներկայացված են իրավագիտական, պատմագիտական, կրոնագիտական, մշակութաբանական, սոցիալ-հոգեբանական հայեցակետերով: Հայատյացության դրսևորումները հասկանալը հրամայական է ոչ միայն հայերիս, այլև այդպիսի գագաթումներ ունեցողների համար և կարող է նպաստավոր լինել՝ վերարժևորելու դրա արմատները, ընդունելու և գիտակցելու դրա ապակառուցողական ազդեցությունը թե՛ պետությունների և թե՛ հասարակությունների կյանքում:

* * *

«Ցեղասպանագիտական հանդեսի» սույն համարի լույսընծայման համար խորին շնորհակալությունս եմ հայտնում ՀՅԹԻ տնօրեն Էդիտա Գոյանին՝ իր կազմակերպչական ձեռնարկների համար, հանդեսի գլխավոր խմբագիր Հարություն Մարությանին՝ ինչպես միշտ, այնպես էլ այս դեպքում հոդվածների մանրակրկիտ խմբագրման համար, ինչպես և վերոնշյալ ծրագրի ու գիտաժողովի մասնակիցներին, սույն համարի հոդվածների հեղինակներին՝ այս նուրբ ու հրատապ հարցի լուսաբանմանն ու հետազոտմանը միտված իրենց ներդրման համար:

Շուշան Խաչատրյան,

Պատմական գիտությունների թեկնածու,

«Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ» հիմնադրամի Հայոց ցեղասպանության զոհերի ու վերապրողների փաստագրման և ուսումնասիրության բաժնի վարիչ,
22YR-6A033 «Թուրք-ադրբեջանական հայաբնակչության ակունքները, արդի վիճակը, միությունները (միջգիտակարգային մոլորեցումներ)» գիտական թեմայի
(2022 թ. հոկտեմբեր-2024 թ. հոկտեմբեր) ղեկավար,
«Ցեղասպանագիտական հանդեսի» 2025 թ. 2-րդ՝ հատուկ համարի, հրավիրյալ խմբագիր:

6 Տե՛ս, օրինակ, *Ադրբեջանի հակահայկական տեղեկատվական համակարգը* (Երևան, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 2009): *Ad Hoc Public Report: Organized Hate Speech and Animosity Towards Ethnic Armenians in Azerbaijan as Root Causes of Ethnically-Based Torture and Inhuman Treatment by Azerbaijani Armed Forces* (Yerevan-Stepanakert, December 2020): *Report on Xenophobia in Azerbaijan* (Yerevan-Stepanakert, 2021), *Anti-Armenian Xenophobia and Racism in Azerbaijan* (Yerevan, 2024):